

govima bila slaba i labava, te da se nikako ne može ocijeniti kako je njegovo putovanje imalo bilo kakvu informativno-političku zadaću, nego je da je prije bila riječ o »neslužbenom, diskretnom istraživanju balkanske stvarnosti i stvaranju uvjeta za eventualne političke akcije«.

Putovanje po jadranskom priobalju i dalje u unutrašnjost Osmanskog carstva bio je najvažniji događaj u Sapiehinu životu, ističe Skowronek. U poljskoj je tradiciji to ostalo i jedino takvo putovanje aristokratsko-diletantsko-znanstvenog karaktera, jer su razvojem znanosti i promjenom društvene uloge aristokracije nova putovanja tijekom 19. stoljeća dobila posve drugačiji karakter. Po povratku u Varšavu Sapieha se opet uključio u rad Društva prijatelja znanosti i održao niz predavanja posvećenih slavenskim pitanjima.

Na prijelazu iz 1805. u 1806. godinu Sapieha je počeo mijenjati svoju političku orijentaciju, smatra Skowronek. Sve se čvršće vezivao uz pronapoleonske krugove, te je uskoro postao jedan od najvažnijih poljskih aristokrata koji je surađivao s Francuzima. Ipak, dugo nije mogao dobiti istaknuto mjesto na političkoj sceni, nego se nalazio »u boku Napoleona« kao vrlo važan politički informator. Pri tome se koristio i tuđim znanstvenim i drugim rezultatima.

Najvažniji vlastiti tekst koji je napisao djelujući u francuskoj obavještajnoj službi bio je upravo spomenuti putopis *Podróże po krajach slowiańskich*, a napisao ga je 1810-1811. godine. Analizirajući prilike koje su utjecale na Sapiehu da napiše taj tekst, Skowronek ističe da su - zbog vremena koje je od putovanja do pisanja putopisa prošlo, te zbog novih političkih okolnosti u času pisanja teksta - putnik i putopisac bili zapravo bitno različite osobe. U svakom slučaju, Sapieha je 1810. ili 1811. svakako drugačije gledao na mnoge stvari negoli pet-šest godina ranije.

Posljednje poglavlje Skowronekove knjige govori o posljednje dvije godine Sapiehina života, kad je bio važna politička figura u Litvi koju su Francuzi oslobodili od Rusa i organizirali profrancusku poljsku vladu. Sapieha je isprva organizirao špijunsku mrežu, a potom bio najaktivniji član vlade. Nije imao mnogo uspjeha u svojoj političkoj, a posebno ne u vojnoj djelatnosti, te je izgubivši Napoleonovo povjerenje i nakon brojnih sukoba sa suradnicima, uzeo odmor »da povratu zdravlje«. Nesretnim slučajem je stradao na putu do mjesta u kojem se htio odmorniti: nakon što ga je u jednoj usputnoj stanici ugrizla svinja, dobio je gangrenu. Njegov iscrpljeni i oslabljeni organizam nije to izdržao. Sapieha je preminuo 8. rujna 1812. godine. I njegova je smrt prekrivena velom šutnje, kao i veći dio života, ističe Skowronek. Gotovo da nema vijesti o tome, osim nekoliko izuzetaka.

Knjiga završava pogovorom, kazalima imena osoba i geografsko-etničkih naziva, te nizom fotografija onodobnih portreta, Sapiehinih crteža i drugog slikovnog materijala.

Damir Agičić

DAMIR AGIČIĆ, *TAJNA POLITIKA SRBIJE U XIX. STOLJEĆU*
Zagreb 1994, (147 str.)

Knjiga *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću* mladog autora Damira Agičića, asistenta na Odsijeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, samim naslovom pokazuje da ulazi u red izdanja koja privlače posebnu pažnju temom neposredno vezanom uz trenutak koji živimo. Donekle izmijenjenim magistarskim radom (obranjenim 1992. godine) autor je prvi cjelovito prikazao tajnu politiku, koju mala kneževina, podložna još uvijek Turskoj, počinje graditi sredinom prošlog stoljeća, pripremajući temelje buduće, samostalne slavenske države, koja bi trebala nastati okupljanjem drugih naroda oko Srbije.

Nakon što je u kratkim potezima ocrtao političke i društvene prilike u Srbiji u vrijeme ustavobranitelja (1842-58), autor je posvetio posebnu pažnju analizi ključnog političkog spisa tog vremena, temeljnom nacrtu kojeg će srpska politika slijediti do danas, poznatom *Načertaniju* Ilije Garašanina (1844). Autor ga ocjenjuje kao presudan zaokret u srpskoj politici, promoviran od grupe, koja je u krajnjoj liniji dugovala lojalnost Porti, čijom se podrškom održala na vlasti (uključujući i kneza Aleksandra Karađorđevića). Tajni je plan dobio dodatni poticaj epizodom Vojvodine Srpske tijekom revolucionarnih previranja 1848-49, koja iako neuspješna, označava prvi prelaz srbijanske politike izvan nacionalnih granica.

Garašaninova profrancuska orijentacija, te veze s antiruski raspoloženim poljskim emigrantskim krugovima oko kneza Czartoryskoga, utjelovljeni u južnoslavenskom planu Františka Zacha, pružili su idejno polazište Garašaninovom velokosrpskom nacrtu. Izloživši pristup pojedinih povjesničara ovoj temi, te posebno nekritičnost međuratne srp-

ske historiografije (D. Stranjaković), koja je obnovljena u novije vrijeme u radovima V. Krestića, jednog od glavnih tvoraca današnje velikosrpske ideologije, Agićić je upozorio i na ocijene *Načertanija* kao velikosrpskog programa P. Šimunića i M. Valentića, čiji metodološki pristup usporednog čitanja Zachovog i Garašaninovog spisa i sam slijedi.

Autor je podrobnom analizom oba programa pokazao koliki je odmak učinio Garašanin preuređujući slavenofilskim duhom nadahnut Zachov nacrt, velikosrpskim težnjama: na ruševinama Turskog carstva uspostaviti novo srpsko, koje bi ostali Južni Slaveni trebali »s radostiju primiti«. Da bi se to ostvarilo već je u samom *Načertaniju* predviđena mreža povjerenika koji bi slali obavijesti iz susjednih zemalja. Posebna je pažnja posvećena Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i sjevernoj Albaniji, u kojima se, vjeruje Garašanin, mogao ostvariti najveći utjecaj, izbiti na Jadransko more i potisnuti dotadašnjeg moćnika na ovim prostorima - Austriju. Zanimljivo je kako je Garašanin mislio privući bosanske katolike preko franjevac, vjerujući da će se podupiranjem izdavaštva, otvaranjem kapele u Beogradu (kojom je onemogućeno da Austrija postavi svoga župnika), te postavljanjem franjevca za profesora latinskog na beogradskom liceju, moći pridobiti ovu najutjecajnijiu instituciju hrvatskog naroda u Bosni.

U narednom, trećem poglavlju, autor razrađuje prve pokušaje ostvarivanja *Načertanija* u razdoblju prije revolucije 1848, koji su se pretežno svodili na »ispitivanje terena« i traženje suradnika. Razmatrajući svaku pokrajinu posebice, autor je najveću pažnju posvetio Bosni i Hercegovini. Ustanovio je da je srpska propaganda među pravoslavnim stanovništvom i bez većeg truda donosila veliki uspjeh, a poslo im je za rukom privući određen broj franjevac, koristeći sukob u katoličkoj crkvi oko postavljanja biskupa Barišića na čelo crkvene hijerarhije u Bosni. Među franjevcima koji su pokazali simpatije za srpski plan isticali su se Ivan Frano Julkić i Toma Kovačević, vjerujući da bi srbijanska vlada osigurala vjerske slobode bosanskim katolicima.

Tijekom ovog razdoblja započele su i intenzivnije veze Srbije sa Crnom Gorom i tadašnjim vladikom Petrom II Petrovićem Njegošem. Od sredine četrdesetih godina, on prima novčanu pomoć, a određenom broju mladića dodjeljene su stipendije za školovanje u Srbiji. Dok za sjevernu Albaniju i Kosovo nema podataka o sličnoj djelatnosti prije 1849, politička i kulturna suradnja s Bugarskom znatno se pojačala upravo tih godina.

U cilju ostvarivanja Garašaninovog plana osnovano je i tajno društvo u Beogradu, u čije se prve članove svrstavaju i poznata imena poput Jana Šafárika (1844). Već iduće godine društvo je imalo tridesetak članova iz raznih krajeva, okupljenih zajedničkom idejom: predvođeni Srbijom osloboditi južnoslavenske narode i ujediniti ih oko Srbije u jednu državu na čelu s dinastijom Karađorđević. Međutim, kako ističe autor, čak i taj program nije mogao u potpunosti zadovoljiti velikosrpsku struju u srbijanskim vrhovima, predvođenih načelnikom ministarstva prosvjete Jovanom Sterijom Popovićem, koji su optuživali društvo za katoličku propagandu!

Pokušaji suradnje s Hrvatskom u revolucionarnim zbivanjima 1848, u trenucima kada se činilo da ozbiljno uzdrmano Habsburško carstvo nestaje zauvijek, ostali su na povremenim kontaktima, a bez novčane podrške, koju je hrvatska strana tada najviše trebala, upravo, kako smatra Agićić, radi Garašaninovog nepovjerenja prema idealističkoj viziji oslobođenja Južnih Slavena i ravopravnosti u novoj državi zastupanoj u hrvatskom vodstvu. S druge strane, pružili su najveću moguću pomoć pobunjenim Srbima u Vojvodini, unatoč vjerojatnim međudržavnim komplikacijama i reakciji koju bi Porta mogla pokazati. Rješenje iznađeno tada, prepoznatljivo je i današnjim generacijama: vojni su odredi slani preko granice kao »dobrovoljci« za koje država ne snosi odgovornost (na protest Austrije, srpska je vlada zatražila, ali samo formalno, i njihovo povlačenje), a u stvarnosti ih je mobilizirala, organizirala i plaćala.

Djelatnost u drugim krajevima ograničila se na sakupljanje obavijesti o raspoloženju stanovništva, koje su pribavljali Garašaninovi povjerenici putujući po južnoslavenskim zemljama. Susretali su se s vodećim političarima tih zemalja i održavali predavanja, pokušavajući pridobiti za suradnju sa Srbijom. Za nas su zanimljiva putovanja Matije Bana, Dubrovčanina koji je postao jednim od nositelja tajne organizacije, te Tome Kovačevića i Stevana Herkalovića po hrvatskim krajevima. Najvažnije je kontakte uspostavio Ban, koji se prigodom posjete Zagrebu susreo s Gajem i Jelačićem, međutim, kako ističe Agićić, njegovim se izvještajima ne može u potpunosti vjerovati radi sklonosti da prenaglašava svoju uspješnost i prosrpsko raspoloženje u Hrvatskoj. Kovačević je bio konkretniji, priloživši svojem izvještaju i prijedloge kako dalje nastupati, koje je tajna organizacija mahom i usvojila (organizirati mrežu agenata na granicama i unutrašnjosti Bosne i Hercegovine, davati im upute i novčanu pomoć, koristiti pritužbe protiv Turaka

za održavanje nezadovoljstva i konačni ustanak, izbjeglice iz Bosne rasporediti tako da ih se u odgovarajućem trenutku može poslati nazad).

U narednom, šestom, poglavlju autor je razložio još jedan segment političke djelatnosti Srbije 1848-49, a to su bili projekti preuređenja Turske, koji su se odnosili na novo uređenje u slavenskim pokrajinama. Najznačajniji je sastavio tadašnji srbijanski poslanik u Carigradu Konstantin Nikolajević, koji je slijedeći Garašaninov koncept velike Srbije predložio stvaranje »srpskog vicekraljevstva«. Pozivajući se na povijesno pravo Dušanovog carstva (i daleko ga premašujući, kako ističe Agičić), Nikolajević je zamislio jedinicu koja bi okupila oko Srbije još Bosnu i Hercegovinu, Albaniju, Makedoniju i Bugarsku.

Središnji dio knjige, nastao na temelju većim djelom neobjavljenog arhivskog materijala, predstavlja detaljni prikaz tajne organizacije čiji je zadatak bio pripremiti ustanak u Turskom carstvu, a najintenzivnije djelovanje padalo u godine 1849-51. Razlažući statut organizacije iz 1848. godine (autor Matija Ban, u verziji iz 1850 usvojene su neke preinake Tome Kovačevića), Agičić upozorava na njeno temeljno načelo: raditi na oslobađanju »ma gdi živećeg Srbskog naroda«. Područje djelovanja podjeljeno je u dva predjela: sjeverni, koji je obuhvaćao područje uz hrvatsko-slavonsku granicu, Bosnu, područje uz srbijansku granicu i zapadnu Bugarsku, te južni, u koji su ulazile Dalmacija, Hercegovina, Crna Gora i sjeverna Albanija. Stvarna se djelatnost, međutim, ograničila na djelovanje unutar granica Turskog carstva, tako da Dalmacija nije bila njime obuhvaćena. Autor je detaljno prikazao strukturu tajne organizacije, njenu podjelu na predjele (okruge), te manje jedinice nahije, gradove i sela, te koliko su arhivski izvori dopustili, rekonstruirao mrežu ljudi koji su u njoj radili.

Poglavlar propagande bio je sam Ilija Garašanin, a njemu su neposredno podređeni kolovođe. U sjevernom predjelu to je bio Toma Kovačević, a u južnom prvu godinu Matija Ban, koji je, kako je Agičić prikazao, smijenjen uskoro radi trzavica i unutarnjih sukoba, koje je izazivao svojevoljnim ponašanjem. Kolovođe su predstavljali vezu vlade Srbije i agenata, te još nižih sudionika - načelnika, koji su radili na terenu, a mogli su održavati vezu samo sa svojim neposredno nadređenim, uglavnom ne poznajući, ne samo vrhove organizacije, već niti suradnike istoga ranga.

Kolovođe i agenti plaćani su iz Beograda, dok je načelnicima (a gledalo se da to budu imućniji i utjecajniji ljudi) obećana nagrada po oslobođenju. Prednost je davana svećenicima, dok se trgovce, zauzetije za svoje interese i nesklone nemirima, smatralo nepouzdanima. Troškovi su zahvaljujući dobrovoljnom radu većine, svedeni na samo 3400 talira godišnje.

Po pojedinim gradovima i selima, najniži su članovi organizacije, nazvani kmetovima, sakupljali obavijesti o rasporedu turskog življa, koji bi bio najopasniji u slučaju ustanka i geostrateške pojedinosti neophodne za vođenje ratnih operacija. Na temelju prikupljenih obavijesti trebalo je izraditi vojne planove.

Predviđena je i ograničena suradnja s franjevcima, posebno u mjestima s mješanim stanovništvom, ali bez da im se otkrije širina djelatnosti. Upravo zbog velikosrpske koncepcije, ova organizacija je mogla privući pojedince iz drugih naroda, ali, kako ističe Agičić, nije mogla dobiti široku podršku, te je i ostala ograničena na pravoslavni živalj.

U drugoj je polovici 1850. godine primjetno slabljenje djelatnosti tajne organizacije, a tijekom 1851 posve zamire. Agičić objašnjava prestanak njenog rada izmjenjenim političkim okolnostima: u Bosni je Omer paša Latas smirio napetosti i zaveo red, a u Bugarskoj je ugušen seljački ustanak, te su izgledi na novu pobunu gotovo nestali. Tursko je carstvo još imalo dovoljno snage da održava postojeće stanje i onemogućiti svaki pokušaj otcjepljenja. Rad se pokušao obnoviti nakon što je Garašanin 1858. ponovno postao ministar unutrašnjih poslova, izглеda bez uspjeha.

Zaključujući kako je djelatnost tajne organizacije težila ostvarenju nove velikosrpske ideje okupljanja »svih srpskih naroda« u jednu državnu zajednicu, u kojoj bi se i drugim narodima nametnulo srbijansko pravno i političko ustrojstvo, Agičić smatra kako je ona označila početke srbijanskog imperijalizma, koji će doživjeti kulminaciju u našem stoljeću.

U prilogu knjige objavljen je u cijelosti tekst statuta tajne organizacije iz 1849. i 1850. godine.

Knjiga će s obzirom na temu zacijelo steći podosta čitalaca i iz šire publike, no vjerujem da neće ostati nezanimljiva i znanstvenom djelu publike, čiji je interes mladi autor zaslužio svojim iscrpnim prikazom izvornih podataka, te društvene pozadine, do sada nama gotovo nepoznatih političkih planova i djelatnosti Srbije sredinom prošlog stoljeća.

Suzana Leček

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

U SPOMEN
JOSIPU LUČIĆU

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

27

Z A G R E B

1994.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI KOLEGIJ:

Ivo GOLDSTEIN, Dragutin PAVLIČEVIĆ, Mario STRECHA

IZVRŠNI UREDNIK:

Mario STRECHA

PRIPREMA ZA TISAK:

Hrvoje STANČIĆ

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.